

Psikiyatride Hasta Hakları ve Psikiyatri Hemşireliği Uygulamasına Yansıması

PATIENT'S RIGHTS IN PSYCHIATRY AND ITS IMPLICATIONS ON
PSYCHIATRIC NURSING PRACTICE

Ayşe ÖZCAN*

* Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu öğretim Üyesi, İZMİR

ÖZET

Hasta hakları, İnsan hak ve özgürlüklerinin önemli bir parçasıdır. 1970'lerden bu yana sağlık çalışanlarının konuya dikkati ve ilgisi gittikçe artmaktadır.

Sağlık çalışanları hasta haklarından yanadırlar; ancak teoriyle uygulama arasında boşluklar bulunmaktadır.

Öte yandan hemşireler hasta haklarının güvenceye alınmasında doğrudan sorumlu kişilerdir. Çünkü hastanın yetemediği yerde onun adına karar vermekte ve uygulamaktadırlar. Bu yüzden hastadan yana davranmak durumundadırlar. Bu sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için hasta haklarını ayrıntılı bilmek, uygulamak ve ihlalleri önlemlerinde önlem alınmasını sağlamak görevleri arasındadır.

Bu makalede psikiyatri hastalarına uyarlanmış şekliyle hasta haklarının neler olduğu ve psikiyatri hemşireliğindeki yansımalarının bir kısmı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasta hakları. Psikiyatri hemşireliği

T Klin Tıbbi Etik 1997. 5:20-23

Hasta hakları, evrensel insan hak ve özgürlüklerinin önemli bir parçasıdır. Psikiyatri hastalarının haidan uad diğer hasta haklarından farklı değildir; ancak, alana özgü özellikler hasus haklarına eklenmiştir. Bu haklar, diğer alanlarda olduğu gibi psikiyatri alanında çalışan tüm grupların görev ve sorumluluklarını belirleyen ilkelere dir.

Sağlık çalışanları, hasta haklarına 1970 lerin başından bu yana gittikçe artan bir ilgi göstermektedirler. Ancak hasta hakları konusunda teori ve uygulama arasında boşluklar bulunduğu belirtilmektedir. Psikiyatri alanında çalışanlar hasta haklarına karşı değildirler; ancak kimi araştırmalar bu hakların neler olduğunu yeterince bilinmediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle hasta haklarının ayrıntılı ve yinelenerek tartışılması bu alanda-

Geliş Tarihi: 18.06 1996

Yazışma Adresi: Ayşe ÖZCAN
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hemşirelik Yüksekokulu, İZMİR

SUMMARY

Patient rights is the important part of the human rights and freedoms. The interest and attention of the health personnel to the subject has been increasing since 1970's.

The health personnel are at the side of patient's rights, but there are some gaps between practice and theory.

On the other hand the nurses are responsible for taking in guaranty the patient's rights directly. Because they decide and do some interventions for the patient when he or she is not able to. So, she acts like this in order to carry and do this responsibility. Knowing the patient's rights, practicing these and taking precautions if there is any infringement are all amongst her duty.

In this article it has been discussed these rights adopted to psychiatric patients and some of the implications in psychiatric nursing practice.

Key Words: Patients rights, Psychiatric nursing

T Klin J Med Ethics 1997, 5:20-23

ki uygulamanın daha anlamlı olmasına katkıda bulunabilir.

Bireyin psikiyatri kliniğine yatırılmasında üç temel koşul bulunmaktadır. Bunlar:

1. Birey başkaları için tehlikeliyse,
2. Kendisine zarar verme eğilimi (intihar vb.) varsa,
3. Tedaviye gereksinimi varsa

hastaneye yatırılabilir Bunun dışındaki amaçlar kişi hak ve özgürlükleriyle bağdaşmamaktadır.

Bir kısım yazarlar, akıl hastalarının kendileri için en iyi olan şeyin ne olduğuna karar verebilecek yetemekte olmadıklarına inanırken; bir kısmı da, hastaların Kendi sorumluluklarını ve yaşamlarına ilgili kararları alabileceklerine inanırlar. Bu inançlar, doğal olarak tedavideki temel tutumları belirleyen önemli öğelerdir ve "akıl Hastasının sorumsuzluğu" kavramıyla bağlantılıdır

"Akıl Hastasının Sorumsuzluğu" Kavramı

Hasta haklarını bir çok yönden etkileyen bu kavramın temelinde şu inanış yatmaktadır: "Birey eğer

hastaysa yaptığı davranışlardan sorumlu değildir; bu yüzden de suçlu sayılamaz". Bu kavram, hukukta "delilik" savunmasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin ABD'de suç işleyen birçok kişi akıl hastalığı gerekçesiyle savunulmuş ve cezaevi yerine hastaneye gönderilmeleri sağlanmıştır. Ancak kimi yazarlar, delilik savunmasına ve dolayısıyla kişilerin zorla hastanede tutulmalarına karşı çıkmışlardır. Torrey, bu yazarlardan biridir ve bireylerin zihinsel yönden yeterli olmadıkları gerekçesi yüzünden hukuken yargılanma haklarının ellerinden alındığını, bu kişilerin kimi yerde vatandaşlık haklarını yitirdiklerini, bunun ise kişi hak ve özgürlüklerinin en ağır ihlallerinden biri olduğunu vurgular. Öte yandan bireylerin yeterli olup olmadığına karar verilirken göz önüne alınan ölçütlerin güvenilir olmadığını ileri sürer. Örneğin, ABD'de bir araştırmada "yargılama ehliyeti yoktur" diye damgalanmış 501 kişiden yalnızca 6'sının gerçekten tam ehliyetsiz olduğunun anlaşıldığını bildirmektedir. Bu nedenle cinayet işleyen kişilerin ceza sistemi tarafından yargılanmaları gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca hasta "tehlikeli" diye nitelendirilirken kullanılan ölçütler üzerinde bir fikir birliği bulunmadığı gibi toplumdaki diğer gruplarla karşılaştırıldığında akıl hastalarının en az tehlikeli kişiler olduğu da vurgulanmaktadır.

ister psikiyatride, isterse başka alanlarda olsun, hasta (danışan), tedavi ekibinin vereceği hizmete gereksinmesi olan kişidir. Bu durum, tedavi ekibini hastaya oranla güçlü bir konuma yerleştirmektedir. Bu gücün hasta yararına kullanılması gerekmektedir; bireyi herhangi bir etki veya egemenlik altına almak için değil. Bu nedenle, hakkı olan hizmeti hastaya verebilmek için sağlık çalışanlarının hastanın haklarını iyi bilmeleri gerekmektedir. Hasta haklarının bilinmesi demek, çalışanların görev ve sorumluluklarını bilmeleri demektir.

HASTA HAKLARI

Psikiyatri hastalarına uyarlanmış şekliyle hasta hakları şu şekilde sıralanmaktadır.

*Hastane dışındaki kişilerle yüzyüze, telefonla ve ziyaret yoluyla iletişim hakkı

*Hastanede yattığı sürece özel eşyalarını yanında bulundurma hakkı

*Dini özgürlük hakkı

*Mümkünse çalışma hakkı

*Mal ve mülkünü yönetme ve kullanma hakkı

*Vasiyet yapma hakkı

*Kontrat yapabilme hakkı

*Harcama yapabilme hakkı

*Eğitim yapabilme hakkı

*Yasadışı zorla tutulmaya itiraz hakkı

*Bağımsız psikiyatrik muayene isteme hakkı

*Vatandaşlık haklarını sürdürme hakkı

*Yasaların verdiği sürücü belgesi ve diploma gibi ayrıcalıkları kullanma hakkı

*Dava etme ve edilme hakkı

*Evlenme ve boşanma hakkı

*Gereksiz mekanik kısıtlamalara maruz kalmama hakkı

*Yatış statüsünün belli aralıklarla incelenmesi hakkı

*Yasal olarak temsil edilme hakkı

*Gizlilik (mahremiyet) hakkı

*Ayrıcalıklı iletişim, hasta kayıtları, üçüncü şahsı koruma hakkı

*Bilgilendirilmiş onay hakkı

*Tedavi olma hakkı

*Tedaviyi reddetme hakkı

*Baskının en az olduğu bir ortamda tedavi hakkı

Bu maddelerin bir kısmına burada kısaca değinilecektir.

Hastane dışındaki kişilerle yüzyüze, telefonla ve ziyaret yoluyla iletişim hakkı

Telefon görüşmelerinin süresini, zamanını ve ziyaret saatlerini hastane belirleyebilir. Hastanın ziyaret edilme, telefonla görüşme, zarfları açılmadan mektuplaşma hakkı vardır.

Hastanede yattığı sürece özel eşyalarını yanında bulundurma hakkı

Hasta, kişisel eşyalarını hastaneye getirebilir. Ancak tehlikeli olabilecek çakı, jilet, kolonya vb. eşyaları daha sonra kendisine lade edilmek ve gerektiği zamanlar kullanıp geri vermesi kaydıyla hemşire tarafından alınır ve güvenli bir yerde saklanır. Hasta için güvenli bir çevrenin yaratılması hemşirenin sorumluluklarından biri olduğu için çevre hasta güvenliğini sağlayacak biçimde düzenlenir.

Mümkünse çalışma hakkı

Çalışma tedavisi olan kimi yerlerde hasta çalıştırılıyorsa eğer, kendisine asgari ücret ödenmelidir. Çünkü hiç kimse zorla çalıştırılmaz.

Vasiyet yapma hakkı

Kişi bu hakkının farkındaysa, mal ve mülkünü İdare edebiliyorsa, arkadaş ve akrabalarıyla ilişkilerinin anlamını biliyorsa yaptığı vasiyet geçerlidir. Vasiyeti imzalandığında hastanın zihni bulanık olmamalı ve iki veya üç kişi tanık olarak bulunmalıdır.

Anlaşma (kontrat) ilişkilerine girme hakkı

Kişi kontrat koşullarını ve sonuçlarını anlayabiliyorsa yapılan sözleşme geçerlidir. Senli demans, serebral arterioskleroz, kronik şizofreni ve zeka geriliği gibi durumlarda vasi tayini yapılır. Kendisine veya başkalarına zarar verebilecek durumda olanlar zihinsel olarak yetersiz sayılmaktadır.

Eğitim hakkı

Gelişmiş ülkelerde dahi kimi ruh hastaları ve zeka geriliği olanlar için bu hak sağlanabilmiş değildir.

Yasa dışı zorla tutulmaya itiraz hakkı
(**Habeas Corpus**)

Kişi hastanede yasa dışı ve zorla tutuluyorsa mahkemeye başvurabilir, özgürlüğünün kısıtlandığını belirtip serbest bırakılmasını isteyebilir. Mahkeme, kişinin isteğini inceleyerek karara bağlar.

Bağımsız psikiyatrik muayene isteme hakkı

Hasta kendi seçtiği bir psikiyatrist tarafından muayene edilir. Psikiyatrist, kişinin akıl hastası olmadığını söylese taburcu edilir.

Evlenme-boşanma hakkı

Kimi yerde akıl hastalarının evlenmesi yasaktır. Bunun temelinde genetik geçişi önleme amacı yatmaktadır. Çoğu yerde psikiyatrik hastalık boşanma nedeni sayılmamaktadır.

Gizlilik hakkı (Mahremiyet)

Bireyle ilgili bilgilerin saklı tutulması hakkıdır. Hastayla ilgili bilgilerin ondan izinsiz dinlenmesi veya başkalarına verilmesi, bilgisayarda saklanan kayıtların gereğince korunamaması bu hakkın ihlalidir. Eğitim amacı dışında ve kimliğinin tanınmasına yol açacak biçimde hastadan ve özelliklerinden söz edilmesi, hastanın gizlilik hakkının ihlal edilmesi demektir. Çalışanların bu hakları gözetmesi ve korumasının yanısıra hastaların da bu gibi hakları konusunda bilgilendirilmeleri önemlidir. Hastayla yapılan görüşmelerin eğitim amacıyla başkalarının dinlenmesi veya izlenmesi halinde hastanın önceden izni istenir; hasta bu izni verirken kendini baskı altında hissetmemelidir. Basım ve yayım organlarında psikiyatri servisinde görüntü yayımlanacaksa hastaların kimliklerinin tanınmamasına özen gösterilmelidir.

Hekim ve hemşirenin hastasıyla arasındaki iletişimin ayrıcalıklı sayılabilmesi için bunun yasalarla belirlenmesi gereklidir. Örneğin, ABD'de, 33 eyalette hekim ve hastası arasındaki iletişim gizliliği, 5 eyalette de hemşire ve hastası arasındaki iletişimin gizliliği yasalarla korunmaktadır. Ayrıcalıklı iletişim denen bu durumda hekim ve hemşire hastaya zararlı olacaksa herhangi bir bilgiyi mahkemede dahi vermeme yetkisine sahiptirler. Diğer eyaletlerde, mahkeme tarafından istendiğinde veya toplumun korunmasını gerektiren bir durum söz konusu olduğunda hastayla ilgili bilgi verilir. Bunun dışında hastanın izni olmazsa onunla ilgili herhangi bir bilgi hiç kimseye verilmez.

Hemşirelerin gözlem raporları da hasta hakkında kişisel bilgi içeren belgelerdir. Bu belgeler yalnızca hastanın bakımından sorumlu kişiler tarafından okunabilir ve özenle saklanmalıdırlar. Kimi hasta, hemşireye kimseye söylememesi koşuluyla belirli bir bilgi vermek istediğinden söz edebilir. Bu durumda, hemşire hastaya böyle bir söz vermez; ona yardımcı olabilmek amacıyla ve gerekli

gördüğü takdirde hastanın verdiği bilgiyi hekimıyla ve ekibi diğer üyeleriyle paylaşabileceğini hastaya önceden bildirir. Çünkü verilen bilgi başka kişilerin veya toplumun sağlığını korumasını gerektiren bir bilgi olabilir.

Üçüncü bir şahsın yaşamı veya toplumun sağlığı tehlikeye gizlilik hakkına uyulmaz. Söz konusu birey ve yasal otoriteler uyarılarak hastanın şiddet davranışı önenebilir.

Bilgilendirilmiş onay hakkı

Yapılacak tedavileri, olası komplikasyonları ve riskleri hastaya hekim açıklar. Açıklamanın geçerli olabilmesi için, hastanın açıklamaları anlayacak zihinsel durumda olması gerekmektedir, EKT, deney veya araştırma amacıyla uygulanacak ilaç vb. işlemler için hastanın yazılı izni gereklidir.

Tedavi hakkı

Bireyin en kısa sürede sağlığını ve bağımsızlığını kazanabilmesi için uygun tedaviyi almasıdır. Bunun için tedavi ortamının insanca olması, görevlilerin sayı ve nitelik yönünden yeterli olması ve her hastanın durumuna özgü (bireysel) ve yazılı bir tedavi ve bakım planının bulunması öngörülmektedir.

Bunlara ek olarak, bütçeden hastanelere ayrılan kaynaklar yeterli olmadığında, tedavi ve bakım hizmetleri bundan olumsuz etkilenmekte ve dolayısıyla bireylerin tedavi hakkı engellenmektedir.

Tedaviyi reddetme hakkı

Kişinin zorla tedavi edilmesi, düşünce özgürlüğüne ve kişinin kendi yaşamı üzerindeki denetim hakkına aykırıdır. Hastanın tedaviyi reddetme hakkı vardır; ancak bu, her durum için geçerli olmayabilir. Bazen hasta tedaviye direnebilir; örneğin ilacını almak istemeyebilir. Bu, tedaviyi reddetme anlamına gelmez. Hastanın o andaki görüşlerinin göz önüne alınmasının ve zorlanmamasının tedavi değeri vardır. Çünkü bu yaklaşım, hastanın güven duymasını sağlar, dolayısıyla da tedaviye direnmesi azalır ve işbirliği yapması sağlanabilir. Fakat hastanın davranışları başkaları için zararlı olacaksa buna izin verilmez.

Baskının en az olduğu ortamda tedavi hakkı

Hastanın bireysel özgürlüğünün, otonomisinin (özerkliğinin), onur ve bütünlüğünün en üst düzeyde sürdürülmesinin amaçlanmasıdır. Baskının en az olduğu ortam; bireyin yargılanmadığı, empatik anlayış ve güven gördüğü, kendini ifade etmesine (olumlu veya olumsuz tüm duygu ve düşüncelerinden söz etmesine) izin verilen bir ortamdır.

Böyle bir ortam hastanın düzelmesini kolaylaştırır. Çünkü insan haklarıyla hastanın gereksinimleri arasında bir denge kurulması gerekmektedir.

HEMŞİRENİN ROLÜ

Hastanın temel haklarının başında, saygı ve ilgi görme, yeterli bakım alma, hastalığını anlaması ve

bakımıyla ilgili kararları verebilmesi için bilgilendirilmesi gerekir.

Amerikan Hemşireler Birliği, hastanın insani ve yasal haklarının güvenceye alınmasında hemşirelerin kendilerini doğrudan sorumlu görmeleri gerektiğini vurgular. Gerçekten de hemşire hastaya en yakın ve sürekli birlikte olan ve hastanın gücünün yetmediği yerde onun yerine ve onun adına işlev gören bir meslek üyesi olarak, hastaya karşı üstlendiği sorumluluk yaşamsaldır. Bu işlev çoğu kez, hemşirenin kararlarını verirken kendini belli bir süre hastanın yerine koymasını (empatik anlayış) ve sonra ona yardımcı olacak hemşirelik girişimlerine karar verip uygulamasını gerektirmektedir.

Kimi psikoz durumlarında gerçeği değerlendirme yeteneğindeki bozulmaya koşturucu olarak hastanın benliği (ego), davranışları üzerinde yeterince denetim sağlayamaz. Hastanın davranışları çoğu kez başka hastaların alay etmesine, onunla eğlenmelerine yol açacak denli denetimsiz ve uygunsuz olabilir. Hastanın sonradan utanç veya pişmanlık duyabileceği, onurunun ve saygınlığının zedelenebileceği bu tür davranışları hasta o anda kendisi durduramadığı için, başka birinin girişimleriyle durdurulmasına gereksinimleri vardır. Bunu yapacak kişiye çoğu kez hemşiredir. Hemşire hastanın bu tür davranışlarına sınır koyarak onun kendisi üzerinde kontrol kazanmasına yardımcı olur. Başka bir deyişle; hastanın zayıflamış egosuna destek olarak-bir bakıma hastanın egosunun yerine geçerek onun benlik değerlerinin korunmasına yardımcı olur. Bunu yaparken hasta adına karar verdiği için sorumluluğu daha da büyümektedir.

Hastaların güvenliğini sağlamak için hemşire hastayı gözler; özellikle intihar eğilimi olan hastaların yakından izlenmesi ve çevrede kendine zarar verebileceği objelerin uzaklaştırılmasını sağlar. EKT öncesi hastayı hazırlar ve bilinci geridönü'nceye dek kişiyi izler.

Kimi durumlarda hastanın fiziksel olarak kısıtlanması gerekebilir. Hastanın bağlanması vb. fiziksel kısıtlayıcılar, başka bir seçenek kalmamışsa en son başvurulabilecek bir yoldur; ve hastaya tedavi amacıyla sunulur; hiç bir zaman bir ceza olarak uygulanamaz. Hasta bunu ceza olarak algılamamalıdır. Çünkü cezanın ne tedavide ne de öğretimde olumlu bir etkisi yoktur. Hastaya kısıt-

lanma nedeninin açıkça anlatılması ve kısıtlandıktan sonra yalnız bırakılmaması veya sık sık yoklanması, jüdenilmesi ve bu süre içinde gereksinmelerinin karşılanması önemlidir.

Hemşirenin çalıştığı kuruma karşı da bakımın kalitesini yükseltmek ve ihmaller varsa bunların önlenmesine çalışmak görevi vardır. Kurumun da hemşireye karşı; uygun çalışma ortamı hazırlama ve kaliteli yardım almasını sağlama gibi sorumlulukları vardır.

Hastanın, hemşirenin ve kurumun hakları bazen çatışabilir, Etik bir çıkmaz yaşandığında hemşireye etik kod ilkeleri yardımcı olur. Hemşirelik etik kodu, toplumun sağlığını tehdit eden bir durum yoksa hemşirenin daima hastanın tarafında yer alması gerektiğini söyler. Hemşirenin son yıllarda tartışılan "hasta avukatı" rolü de buna dayanmaktadır ve bu rol hemşireliğin özüne uygun düşen bir roldür.

KAYNAKLAR

1. Bandman B. Rights and Responsibilities. Human Rights in the Nurse-Patient Relationship. In: Carmi A, Schneider S, eds. Nursing Law and Ethics. Berlin: Springer Verlag, 1985:14-21.
2. Fromer MJ. Ethical Issues In Health Care. St Louis: The CV Mosby Co, 1981.
3. Hatun Ş. Hasta Hakları Hepimizin Hakları. Bilim ve Teknik No:336. Kasım 1995:54.
4. Kalaça Ç. Sağlık Hakkından Hasta Haklarına. Bilim ve Teknik No:338. Ocak 1996:38-41.
5. Köküöz AN. Etikten Hukuka Hasta Hakları. Bilim ve Teknik No:336. Kasım 1995:50-5.
6. Robinson MB. Patient Advocacy and the Nurse; Is there a Conflict of Interest. Nursing Forum 1985; 22(2):58-63.
7. Schröck RA. Legal and Moral Rights for Mentally Ill People; A Critical Argument. In:Carmi A, Schneider S, eds. Nursing Law and Ethics. Berlin: Springer-Verlag, 1985:14-21.
8. Stuart GW, Sundeen SJ. Principles and Practice Psychiatric Nursing, 3rd ed. St Louis: The CV Mosby Co, 1987.
9. Torrey FE. Psikiyatrinin Ölümü. Çev: Reha Pınar. Ankara: Feryal Matbaası, 1994.
10. Wilson HS, Kneisl CR. Psychiatric Nursing. California: Addison-Wes Publ Co, 1988.